

ÖSSZEFOGLALÓ

Ritka alkalom, amikor a fordító vall saját opusáról, azokról a lépcsőfokokról, amelyek egy regény fordításáig juttatták el. Heinrich Eisterer Kosztolányi Dezső *Pacsirta* című regényét fordította le német nyelvre. A regény 2007-ben jelent meg a Suhrkamp Kiadónál, ugyanabban az évben, amikor ettől a fordítástól függetlenül Christina Viragh regényátültetését is kiadták Zürichben. A két fordítás megkettőzött figyelmet, médiasikert eredményezett. Eisterer életművére Kosztolányi *Nyelv és lélek* című kötete hatott. A fordító szerint a fordítás kulcsa a nyelv, ehhez kapcsolódik a fordításelmélet néhány elve, a kulturális háttér és az „elmés csalás” felismerése.

Kulcsszavak: nyelv, kapituláció, funkcionális fordítás, elméletek, ihlet, alakítás, kritikus elme, célnyelvi hatás, megduplázott figyelem.

ABSTRACT

It is a rare occasion when the translator confesses about their own opus, about the stages of novel translation. Heinrich Eisterer translated Dezső Kosztolányi's novel, *Lark* to German. The novel was published in 2007 by the Suhrkamp Publishing Company. Same year independently from this translation, Christina Viragh's translation has also been published in Zürich. The double translation has resulted in double attention and media success. Eisterer's work has been influenced by Kosztolányi's *Language and soul*. According to the translator the key of translation is language, some principles of translation theory, cultural background and the realization of the 'tricky fraud'.

Keywords: language, capitulation, functional translation, theories, inspiration, formation, critical mind, target language effect, double attention

Heinrich Eisterer

Műfordító,
Ausztria–Magyarország
eisterer.heinrich@t-online.hu

A FORDÍTÁS MINT „ELMÉS CSALÁS”

Translation, the 'tricky fraud'

Prevara u prevodu – put do čitaoca

Kosztolányi-fordítások

A szerző halálának hetvenedik évfordulója volt annak a kiváltó oka, hogy alkalmam legyen Kosztolányit fordítani. Mivel művét 2007-től már nem védték a szerzői jogok, a német Suhrkamp Kiadónál erre az időpontra időzítették a *Pacsirta* újrakiadását. Ezt a szándékot szigorúan titokban tartották, nehogy más helyen is felfigyeljenek a köztulajdonná váló gyöngyszemre. Ám ez az elővigyázatosság hiábavalóan bizonyult, mert egy másik kiadó ugyanúgy erre az alkalomra várt, és mivel ugyanolyan titoktartás mellett tette, csak az utolsó pillanatban derült ki a párhuzamosság. De nem volt ez olyan nagy baj, mint ahogy eleinte gondolták, mert valahogy nem úgy alakult, hogy két kiadásnak kellett osztozkodnia a könyvnek jutó figyelmen, hanem inkább maga a figyelem duplázódott meg, a mű mindkét fordításban hamar a német nyelvterület egyik kedvence lett, Iris Radisch népszerű tévéműsorában is lelkesen ismertették a könyvet. Úgy tűnik, hogy ez a kedvező fogadtatás váratlanul érte a Suhrkampot, mert a nyomtatott példányszám hamar elfogyott, és amikor megint kapható volt a könyv, ebben a szeszélyes szakmában a figyelem hulláma már továbbhaladt. Alapjában véve beváltak a publikációhoz fűzött remények, többet nem is lehetett várni. Mégsem lett folytatás. Az előzetes terv ellenére nem adtak ki több Kosztolányi-kötetet új fordításban. Az okok számomra homályban maradtak. Talán egyszerűen nem láttak elég perspektívát egy szerzőben, akinek az életművét csak részben teszik ki az egyedül boldogító regények.

Hogy elmesélhessem az első Kosztolányi-élményemet, vissza kell nyúlnom abba az időbe, amikor magyar nyelvtudásom is még gyerekcipőben járt, de már gyakori látogatója voltam a magyar könyvesboltoknak, magamnak való és nyelvtanulásra alkalmas olvasmányt keresve. Ilyen alkalommal tekintetem egy eléggé vaskos kötetre

irányult, amelynek az volt a címe, hogy *Nyelv és lélek*, szerzője: Kosztolányi Dezső. Nos, érdekesebb, lényegretörőbb címet nem tudtam volna elképzelni, kinyitottam; rövidpróza gyűjteménye volt, azoké a cikkeké, amelyet a szerző élete folyamán írt különféle lapokba. Az első, amelyet a *Bácskai Hírlap* az 1905-ös esztendőben közölt első alkalommal, a nyelvtanulásról szólt. No, gondoltam, máris témánál vagyunk. Ebben a cikkben, amelyben Kosztolányi szórakoztató formában az idegen nyelvek elsajátításának nehézségeiről elmélkedik, egy bizonyos megfogalmazás nagyon mély hatást gyakorolt rám, mégpedig az a szöveghely, ahol arról szól, hogy a nyelvtanulással csak homloka sanyarú izzadságával tud megbirkózni az ember. Mennyire igaz, gondoltam, és azóta, amikor azt kérdezték tőlem, hogy hogyan tudtam megtanulni a magyar nyelvet, akkor Kosztolányival ezt szoktam válaszolni: a homlokom sanyarú izzadságával.

Később mint kezdő fordító egy nem publikált Kosztolányi-fordítással pályáztam egy díjra, de nem jártam sikerrel. Amikor aztán egy napon végül a *Pacsirtát* ajánlották fordításra, nem kellett sokat gondolkodnom, hogy vállaljam-e.

Nem tekintetem Kosztolányit túlzottan nehezen fordítható írónak, és a *Pacsirtát* nem túlzottan nehezen fordítható könyvnek. Mármint ahhoz képest, hogy egy irodalmi művet magyar nyelvből egy másik nyelvbe átültetni mindig abszurd feladatnak éreztem. Lépten-nyomon meg kell kísérlni a lehetetlent. Egyébként más nyelvi viszonylatban szerintem nem sokkal különb a helyzet. Végül is fordítani lehet, csak a lényegét nem. A nyelvet. A lényeg a nyelv. Minél jobb az író, annál inkább. A nyelv nem csak eszköz, hanem maga az anyag. Azt szokták mondani, a „stílust” kell visszaadni, olyan legyen, mint eredetiben. De kérem szépen, hogyan lehetséges ez? Vegyünk például egy olyan esetet, hogy a fordítandó szövegre a rövid, tömör mondatok staccatója jellemző, a magyarban is előfordulhat ilyesmi. Nos, milyen egyszerű, legyen a németben is ilyen, és kész. Hát ... nem ugyanaz az eredmény. Már csak azért sem, mert a német nyelvben mindig ki kell tenni az alanyt. Egy otromba halmaz lehet az egész. Vagy egy adott szövegben több, egy bizonyos nyelvréteghez tartozó kifejezés található. Tehát az lenne a recept, hogy a fordításba szintén sűrítsük bele a megfelelő lexikális elemeket. Nem biztos, hogy sokat értünk el ezzel, ettől még nem lesz hasonló minőségű szövegünk ...

Van azért, amikor valakinek egy zseniális húzással sikerül utánoznia egy szerző bravúráját, de ez olyan, mint a kötélhánc, ugyanott, ahol a szerző biztos talajon járt.

Ahogy látom, a fordítás gyakorlatában általános a kapituláció a probléma előtt. Annak a kapitulációnak a jelét látom abban, ha kitűnő fordítók is ultima ratióként minél többet akarnak átvenni az eredeti nyelv szerkezetéből, gyakran meglepően sok taps jut ilyen kísérleteknek, pl. az orosz klasszikusok némely német újrafordításakor. Meglepő, mert orosz nyelvtudás nélkül sem tudom elképzelni, hogy mondjuk Tolsztoj olyan mondatokat írt volna, mint amilyenek néhol az említett fordításokban találhatók. Mert egyetlen szerzőnek sem jutottak volna eszébe. Mégiscsak úgy lehet vélekedni, hogy ily módon ájtott valami az orosz nyelvből a németbe, ami másképpen nem jött volna át.

Folyton az lehet tapasztalni, hogy azonos vagy azonosnak vélt nyelvi eszközök alkalmazása azt két különböző nyelvben nem azonos, vagy azonosnak eredményt hoz.

De mi lenne tulajdonképpen a kívánt eredmény?

Ebben a tekintetben nyújthat útmutatást a fordításelmélet, az úgynevezett „funkcionális fordítás” elveivel, amelyek szerint a szerző szándékát kell szem előtt tartani, és a másik nyelvben megvalósítani. Ezt az modern felfogást követte Kosztolányi már akkoriban is, amikor versfordításban, ahogy írta, mindössze csak magyar költeményt akart teremteni, amely ugyanazt a hangulatot kelti, mint az eredeti. Tehát a mű hatásából indul ki, és messzemenően elvonatkoztat a nyelvi formától. Ez a megközelítés nagy szabadságot enged a fordítás szövegének megformálásában, de elég kevés támpontot nyújt a feladat megoldásához. A fordítandó szövegről kialakul egy kép a fejben, amely, hogy úgy mondjam „nyelv fölötti”, nem kötődik semelyik nyelvhez sem, és ebből lehetne aztán valahogy létrehozni a célnyelvi szöveget. De hogyan? Alapjában véve a fordító is rá van utalva az ihletre, akárcsak a szerző. Alakítgat az ember a rendelkezésre álló ötleteken, addig, míg nem áll ott egy olyan német mondat, amelyről jobb esetben valamifajta intuíció azt sugallja, hogy talán valami olyasmit válthat ki az olvasóban, mint amilyen ez a szövegész a forrásnyelvben.

Térjünk vissza Kosztolányihoz! Gyakran teszik fel nekem azt a kérdést, hogy mi volt egy bizonyos mű fordításában a fő nehézség. Általában ezt szoktam válaszolni: a magyar nyelv. Nem a megértése, mert ebben már sok tapasztalatom van, hanem hihetetlen tömörsége, az a képessége, hogy nagyon sok információt tud tömöríteni egy mondatba, amely ezzel együtt még a könnyedség hatását is keltheti. Kosztolányinál, akinek a könnyedség fontos jellegzetessége, sincs ez másképpen. Mint a huszadik század más nagy magyar stílusművészeinél is, nagyon nehéz szavakba önteni azt, hogy tulajdonképpen mi is beszédmódjának igazi sajátossága. Talán így fogalmaznám: az a mesteri mód, ahogy többnyire velős egyszerűséggel fogalmazva olyan ritmikusságot ad a szövegnek, amely utánozhatatlan eleganciával a változatosság érzését kelti majd hasonlóan a németben is... A fent megfogalmazottak fényében nem meglepő, hogy a fordítás szempontjából nem sokat segít, ha Kosztolányi stílusát többé-kevésbé találó jelzőkkel illetjük. Nála is csak azt a eljárásmodot tudom elképzelni, hogy mélyen behallgatva Kosztolányi dallamába egy olyan érzést próbáljon kifejleszteni magában a fordító, amely mint a jelzőtű, képes kimutatni a Kosztolányi-kongruencia fokát. Ennek az eredménye másoknak nem mindig könnyen bizonyítható, például a szerkesztő számára, ha egy adott helyen nem felel meg neki az én változatom, nem éri be egy olyan érveléssel, hogy szerintem ezen a helyen a Kosztolányi-mondatnak egyszerűen így kellene kinéznie. Aztán magyarázkodhatok, hogy miért vagyok meggyőződve arról, hogy így van leginkább valami köze Kosztolányihoz ...

Viszonylag könnyen fordíthatóvá teszik Kosztolányit mindenek előtt azok a dolgok, amelyek a nyelvi kérdéseken kívül esnek, például gondolatvilága, amely európai, témái, műveinek kulturális háttere, amelyet „polgári”-nak szoktak nevezni. Egy tarokk-játszma, úgy ahogy ezt a *Pacsirtában* leírta, képes kilencven évvel később

is lebilincselni olvasás közben Martin Walser német író, aki ezt egy könyvismertető alkalmával elmondta. Jól fordítható Kosztolányi finom iróniája, hála istennek, az irónia nyelvét mindenhol értik, ha értik.

A végén még egyszer visszatérnék ehhez a bizonyos Kosztolányi-kötethez, amelyet az előbbiekben már említettem. Benne ugyanis a szerző kitér elméleti szinten a fordításra is. Ki volna hivatottabb, hogy erről szóljon? Csoda lenne, ha a mindig szkeptikus Kosztolányi más következtetésre jutna, mint arra, hogy a fordítás mindig ferdítés. Éles látású emberünknek itt is mennyire igaza van. Lenyűgöző, ahogy briliáns fogalmazásaival a lényegre tapint. Műfordítani annyi, mint gúzsba kötöten táncolni – erre az észlelésre utaló címmel jelent meg nemrégén egy műfordításról szóló szakkönyv Németországban. Vagy az, hogy a fordítás – legügyesebb kivitelezésben – „elmés csalás”. Ez is igaz, már csak abban a legalapvetőbb értelemben is csalás, hogy az olvasó abban a hiszemben vesz kézbe egy fordított könyvet, hogy a költő vagy az író szavát fogja olvasni. Nem fogja. Arról nem is beszélve, hogy gyakran nem is figyelnek rá, nem is veszik észre, hogy az adott szerző nem anyanyelvükön írta művét.

Befejezésül hadd tegyek még egy személyes megjegyzést! Kosztolányi nem csak irodalmi kitűnősége miatt áll közel szívemhez, hanem azért is, mert munkássága a türelmesség és humanitás szellemét árasztja, és mert kritikus elme lévén immunis volt bizonyos téveszmékre, például a nacionalista örület bacilusára, amely már az ő korában is végül katasztrófába vezetett, manapság viszont sok helyen megint nagyon elharapódzik. Az irodalom soha sem tudta befolyásolni a „nagy politika” menetét, akkoriban sem tudta, ma sem tudja, de ha egy nagy író műveivel egy kicsit jó felé befolyásolja a kedélyeket, azzal is javítja valamelyest a világot, és nem kételem, hogy Kosztolányi ezt teszi.

Irodalom

Kosztolányi Dezső (1990): *Nyelv és lélek*. Budapest, Újvidék: Szépirodalmi Könyvkiadó, Forum Könyvkiadó.

